

Sapir voorbij

Joop van der Horst. (2013). *Taal op drift: Lange-termijnontwikkelingen in taal en samenleving*. Amsterdam: Meulenhoff. Isbn 978 90 290 8886 2, € 27,95, 542 blz.

Edward Sapir (1884–1939) was een veelzijdig en productief taalwetenschapper en antropoloog, die veel talen in hun moderne en vroegere gedaanten kende en onder meer bekend werd als onderzoeker van Amerikaanse Indianentalen. In 1921 introduceerde hij in zijn boek *Language* de term *drift*. Dat talen veranderen was al lang bekend, maar Sapir zag er patronen in en was de eerste die het proces beschreef als een beweging in een bepaalde richting, en niet zomaar willekeurige kanten op. ‘Language moves down time in a current of its own making. It has a drift’ (Sapir, 1921, p. 160). Verwante talen vertonen, ook nadat ze uiteengegaan zijn, onafhankelijk van elkaar dezelfde tendensen. Het Engels en een aantal andere Europese talen waren ooit meer ‘synthetische’ talen met veel naamvals- en werkwoordsvormen in combinatie met een vrije woordvolgorde, maar hebben zich ontwikkeld tot meer ‘analytische’ talen met minder naamvallen en werkwoordsvormen samen met een vastere woordvolgorde. Sapir ziet een ‘drift toward the invariable word’ (Sapir, 1921, p. 180).

Sapirs visie heeft kritiek en nuanceringen ondergaan, maar is in essentie overeind gebleven, aldus Joop van der Horst. Deze hoogleraar Nederlandse taalkunde in Leuven, onder meer bekend van zijn columns in het tijdschrift *Onze Taal*, haalt nu Sapir in door diens theorie aan te vullen en uit te breiden. Sapir gaf de essentie aan van de overgang van een fase I naar fase II. Daarvan zijn

de voornaamste kenmerken deflexie, de woordvolgorde die in toenemende mate betekenis krijgt, een verplicht subject terwijl de persoonsvormen afslijten, toenemend gebruik van voorzetsels, ook voor syntactische toepassingen, en van hulpwerkwoorden. Daaraan voegt Van der Horst een fase III toe, met als kenmerk het toenemend gebruik van vaste verbindingen.

Als voorbeeld daarvan beschrijft Van der Horst de ontwikkeling van *afscheid nemen van*, ooit een vrije, nu een vaste verbinding. Relatief kort geleden kon *afscheid* nog met verschillende werkwoorden verbonden worden: vergelijk ‘Wel, ik moet myn afscheid van u neemen’ (18e eeuw), met ‘wy gaven hem syn afscheyt’ (17e eeuw) en een huismeisje ‘krijgt haar afscheid’ (19e eeuw). Andere voorbeelden van vaste verbindingen zijn *aan de drank, tot daaraantoe, het voor gezien houden, om zeep helpen, een gepasseerd station*. Volgens Van der Horst gaat het hier om een jonge ontwikkeling van de laatste paar eeuwen. ‘(...) intussen bepalen de vaste verbindingen het gezicht van onze taal in aanzienlijke mate. Daarmee is een nieuw hoofdstuk geopend in de lange-termijnontwikkelingen van onze taal. Een hoofdstuk waar Sapir het nog helemaal niet over heeft. En waarover we in de vakliteratuur eerlijk gezegd ook niet veel vinden’ (p. 131).

Van der Horst ziet in fase I woorden centraal staan met hun door de woordvorm vastgelegde *eigenschappen*. In fase II krijgen de ‘kale’ woorden hun *functie* door hun plaatsing binnen een woordgroep en/of binnen de zin. In fase III ontstaan door de complexe structuur van de vaste verbindingen *netwerken* binnen die verbindingen en naar buiten toe met andere elementen van de zin. Met deze drie termen ‘eigenschappen’, ‘functies’

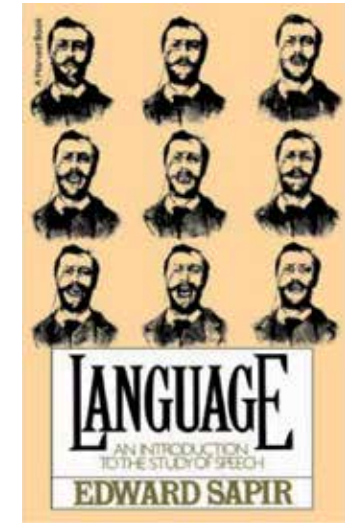
en ‘netwerken’ als brug trekt Van der Horst parallellen tussen de langetermijnontwikkelingen binnen de taal en die daarbuiten, in maatschappij en cultuur inclusief (taal)wetenschap.

Dat doet hij in de tweede helft van zijn boek door een beeld te schetsen van de sociale en culturele geschiedenis van Europa van de laatste achthonderd jaar. Hij zet mijlpalen bij de jaartallen 1200, 1600 en 2000 en associeert de middeleeuwen met eigenschappen, de renaissance met functies en de moderne tijd met netwerken. Het is een gewaagde onderneming, een essay in de letterlijke betekenis van het woord, zoals Van der Horst het in zijn inleiding noemt. Het is daarom ook geen wetenschappelijk boek, maar geschreven voor een breder publiek in een toegankelijke stijl, met een inhoudelijke breedte die in wetenschappelijke publicaties ongebruikelijk is, zeker in de taalwetenschap, zoals Van der Horst niet zonder venijn opmerkt: ‘Ik vind namelijk dat de hier besproken kwesties veel te belangrijk zijn om aan de taalkundigen over te laten. Je zou zelfs kunnen zeggen dat ze hun beurt al gehad hebben, bijna honderd jaar lang, en omdat het weinig heeft opgeleverd, is het nu de hoogste tijd dat ook anderen erover gaan nadenken’ (p. 20).

Ik ben geen taalkundige maar vreemdetalendidacticus en kom dus uit relatief onverdachte hoek, maar toch overtuigt Van der Horst mij niet op het springende punt van zijn gedachtegang. Ik stel me talen voor als codes met een eigen interne logica. Conceptueel denken is in principe onafhankelijk van taal. Wat mensen denken, verschilt veel minder dan hun talen. In principe kan elke gedachte in elke taal uitgedrukt worden, ook al gaat dat met bepaalde gedachten in bepaalde talen preciezer of mooier. De band tus-

Joop van der Horst. Foto: Meulenhoff

sen de ontwikkeling van – door maatschappij en cultuur bepaald – denken en die van talen hoeft helemaal niet zo nauw te zijn als Van der Horst suggereert.

Ik ga mee met zijn stelling dat elke tijd de soort taalwetenschap krijgt die erbij past (p. 241), want taalwetenschap is denken, maar zijn veronderstelling dat de taalwetenschapper zijn taalbeschrijving verandert als de taal om hem heen verandert, lijkt mij minder dwingend. Bijvoorbeeld dat de taalwetenschap pas in de 19e eeuw de gesproken taal ontdekte, kwam toch niet doordat gesproken taal een nieuw verschijnsel was?

Van der Horst signaleert een taalwetenschappelijke ontwikkeling: van woordsoortengrammatica (taalkundige ontleding, vanaf de oudheid) via zinsdelengrammatica (redkundige ontleding, vanaf de 18e eeuw) naar constructiegrammatica (vanaf een jaar of veertig geleden). Deze laatste beschrijvingswijze gaat uit van grotere eenheden, namelijk vaste verbindingen. Helaas laat Van der Horst die nieuwe aanpak en de resultaten ervan in het vage. De niet-taalkundige lezer moet het doen met kenschetsen van zijn fase III als ‘een toestand waarin eigenschappen en functies verbleken gunste van vooralsnog moeilijk te beschrijven relaties’ (p. 240).

Vaste verbindingen trekken de laatste halve eeuw de aandacht onder meer in

eerstetaalverwervingsonderzoek: kinderen pikken taal aanvankelijk op in grotere ongeanalyseerde eenheden en gaan die pas in een latere fase analyseren. In de laatste decennia maken de vaste verbindingen ook furore in tweede- en vreemdetalverwervingsonderzoek en de vreemdetalendidactiek onder benamingen als *formulaic language* en *chunks*. Dat leidde in het vreemdetalenonderwijs tot vernieuwde aandacht voor idioom (in de oude betekenis van ‘vaste uitdrukkingen’) en collocaties, maar nog niet tot de radicale vernieuwingen die sommigen erop menen te kunnen baseren. In de praktijk blijken de vaste verbindingen lang niet zo dominant dat belangrijke communicatiebehoeften ermee afgedekt worden. De vrije verbindingen – die bovendien niet scherp van de vaste zijn te onderscheiden – blijven hun eisen stellen aan woordvormen en woordvolgorde.

Het kan gebeuren dat iemands oren je opvallen en dat je vervolgens opeens overall zeil-, flap- maar ook normalere oren als eigenaardige dingen aan hoofden ziet zitten. Dat ligt niet aan de oren, die er altijd al waren, maar aan de waarneming en de waarnemer. Zo werkt het waarschijnlijk ook met de vaste verbindingen. Van der Horsts stelling dat die de laatste paar eeuwen in de taal massaal

komen opzetten, kan goed op gezichtsbedrog berusten. Vaste formules en clichés komen vooral in gesproken taal voor, en wat weten we van de gesproken taal van oudere tijden? Geschreven taal, waarop taalkundigen zich nog steeds grotendeels baseren (ook Van der Horst neemt zijn voorbeelden daaruit), is heel lang een bijzonder sociolect van een kleine elite geweest. Dat geschreven en gesproken taal elkaar meer benaderen is een relatief jong verschijnsel, dat overigens in zeer recente tijden door internet en de sociale media een geweldige boost krijgt. Maar dat steeds meer elementen uit gesproken taal doordringen in geschreven taal, betekent niet meteen dat die elementen nieuw zijn.

Wat de laatste decennia ook een boost gekregen heeft, is het begrip ‘netwerk’. Misschien is Van der Horsts netwerkvisie zo groots en meeslepend dat ik niet helemaal meekom. Maar dat neemt niet weg dat het de nucleus is van een spannend betoog. Het boek had misschien met wat minder pagina’s en herhalingen toegekund, maar het is ontegenzeggelijk een intrigerende en uitdagende bijdrage aan de discussie over taal en taalwetenschap in hun maatschappelijke en culturele context. EK

LITERATUUR
Sapir, E. (1921). *Language: An introduction to the study of speech*. New York: Harcourt Brace.